ALTERNATOR
Misliti znanost.

»Koronazmagovalci znanja«: pouk na daljavo in nove oblike discipliniranja

1. 10. 2020

Številka: 45/2020

Avtorica:

- Barbara Turk Niskač

Foto: Arne Hodalič

V medijih smo v povezavi s poukom na daljavo med epidemijo večkrat zasledili, da so bili učenci označeni za »največje zmagovalce«, »zmagovalce znanja tega in prihodnjega časa«, skratka, za »koronazmagovalce znanja«. Če imamo zmagovalca, lahko predpostavljamo, da se je odvilo tekmovanje. Zakaj bi obdobje, ko se je zaradi epidemije ustavilo celotno družabno in v veliki meri ekonomsko življenje, razumeli kot tekmovanje? Kdo je tekmoval proti komu? V čem so učenci pravzaprav tekmovali? In če imamo na eni strani zmagovalce, kdo so poraženci? Poskusu, kako razumeti nove oblike discipliniranja na primeru pouka na daljavo ne le v slovenskem prostoru, temveč tudi širše, se bom posvetila skozi navezavo šole, dela in trga. Pri tem se bom osredotočila na vlogo šole, da otroke pripravi na bodoči trg dela – čeprav je seveda v lokalnem kontekstu šola precej več kot zgolj to.

Michel Foucault je pojasnil mehanizme zgodovinske proizvodnje človekove individualnosti in specifične zgodovinske oblike družbenosti v kontekstu porajanja kapitalističnega družbenega sistema, ki je v središče družbene organizacije postavil delo – ne kakršnokoli delo, temveč delo, osnovano na produktivnosti in povečevanju donosnosti. Pred novim vekom dela niso opravljali vsi pripadniki družbe, saj je bila ta razdeljena na tiste, ki molijo, tiste, ki se bojujejo, tiste, ki delajo, ter berače, boeme in potepuhe. Z družbeno organizacijo, ki je v svoje središče postavila delo, lahko sledimo obratu, v katerem sta postala brezdelje in lenoba vir zločina in zla, vendar je bilo treba ljudem novo delovno etiko *privzgojiti*. V Franciji so, denimo, vse od 16. stoletja dalje, še pred uvedbo obveznega šolanja, reveže, boeme, potepuhe in berače zapirali v špitale, da bi tako zmanjšali tveganje za okužbo s kugo. Obenem pa so te nekoristne posameznike, med katerimi je bilo veliko

otrok in mladostnikov, navajali na produktivno delo in koristno izrabo časa (Foucault 1984 (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/14647809) ; Pezelj 2016 (https://www.zalozbacf.si/index.php/umetnost-in-disciplina.html)).

Pri nas je obvezno šolsko obveznost uvedla Marija Terezija. Hkrati se je konec 18. in v začetku 19. stoletja v obdobju agrarne tehnične revolucije temeljito spremenilo razmerje do dela. Vloga šole je bila, da ustvarja krepostne, delavne, redoljubne, poslušne, ubogljive, pridne posameznike, in s tem izpolnjuje funkcijo krepitve oblasti ter povečevanja produkcije oziroma donosov. Vendar je zaradi prevladujočega kmečkega gospodarstva, v katerem je bilo delo otrok pogosto postavljeno pred šolo, pri nas šele po drugi svetovni vojni takratni Jugoslaviji uspelo uveljaviti šolanje kot primarno obveznost otrok. Ob pospešeni modernizaciji in industrializaciji je morala šola odgovoriti na potrebo države po kvalificiranih delavcih, tehničnih poklicih in izobraženih kadrih. Vprašanje, ki se torej postavlja, je: kako naj šola zadosti potrebam države oziroma trga v sodobnem času, ki ga zaznamujejo deregulacija trgov, zmanjševanje stabilnosti delovnih mest, vse večja negotovost, avtomatizacija proizvodnje in digitalizacija?

Digitalno znanje, obvladovanje digitalnih veščin, pa tudi razumevanje delovanja spleta in tržnih mehanizmov, ki delujejo v ozadju, so vsebine, ki jih je zagotovo smiselno vključiti v šolski program. Epidemija se je izkazala za lepo priložnost, da pospeši procese digitalizacije učnega procesa, da se šolski sistem posodobi in postane bolj inovativen. Vendar »posodobi« tu ne pomeni emancipacije znanja in razumevanja delovanja spleta, temveč – kot bom prikazala v prispevku – predvsem, da se prilagodi novim načelom delovanja kapitalističnega ustroja, kjer se potreba po delovni sili manjša, hkrati pa ta ustroj za svoje delovanje in povečevanje dobičkov potrebuje ljudi kot surovino v digitalnem svetu.

Če epidemijo umestimo v kontekst neoliberalizma kot načina vladnosti, ki si v globalnem kontekstu vse od osemdesetih let dvajsetega stoletja prizadeva prenesti odgovornosti države na zasebne institucije in posameznike, ter v kontekst digitalne revolucije zadnjih let, epidemija ne prinaša veliko novega, temveč zgolj pospešuje procese, ki so potekali že pred njo.

Med ključnimi procesi, ki jih epidemija pospešuje, je spreminjajoča se vloga dela v družbeni organizaciji, pa tudi odnos med delom in prostim časom ter delom in domom oziroma družinskim življenjem. Delovno etiko, ki se je oblikovala v moralnem diskurzu produktivnosti in povečevanja donosov, je v neoliberalnem diskurzu zadnjih desetletij že zamenjala podjetniška delovna etika, ki vceplja podjetniška načela in logiko trga oziroma tržne učinkovitosti v vse prostore človeških razmerij. Pod vplivom financializacije, ko finančni produkti nadomeščajo prave produkte pri investiranju in večanju kapitala, se v zadnjih desetletjih vzpostavlja nov ideal delovanja posameznikov. Podjetniško usmerjeni posameznik mora biti dober upravitelj svojega življenja, inovativen, fleksibilen, nenehno se mora izboljševati in prilagajati pritisku trga, s tem pa zagotavlja konkurenčnost in inovativnost na trgu delovne sile. Tako se ustvarja tekmovanje, v katerem doživijo uspeh samo najboljši, vendar gre za mit, saj je jasno, da še tako veliko prizadevanje in vložek ne odpravita možnosti poraza. Prav produkcija tovrstnega neoliberalnega subjekta, ki (navidezno) svobodno odloča, je prevladujoča oblika vladnosti v neoliberalnem družbenem redu (Bröckling 2015 (https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/the-entrepreneurial-self/book242746) ; Ortner 2016 (https://www.haujournal.org/index.php/hau/article/view/hau6.1.004)).

Če k temu dodamo digitalno revolucijo zadnjih desetletij, se soočamo tudi z novimi oblikami dela, ki niso delo v tradicionalnem smislu, pa vendarle predstavljajo nov sistem ustvarjanja dobičkov. Uporabniki tehnologije (pametnih telefonov, računalnikov in tablic), med katere sodijo tudi otroci, niso potrošniki ali stranke, temveč – kot pravi socialna psihologinja Shoshana Zuboff (2019) (https://profilebooks.com/the-age-of-surveillance-capitalism.html) – surovina (angl. *raw material*). Algoritmi namreč nenehno črpajo podatke o izkušnjah uporabnikov. Celotno človekovo življenje od čutenja in dejanj pa vse do preferenc generira vedenjske podatke, ki jih spletni giganti, kot so Google, Facebook, Apple in Microsoft, prodajajo svojim strankam ter ustvarjajo dobičke prav zato, ker so jim ti podatki na voljo brezplačno. Hkrati pa se povečuje nadzor nad življenjem ljudi, kar Shoshana Zuboff poimenuje *nadzorovalni kapitalizem*, v katerem ljudje ne prodajajo več svoje delovne sile, temveč dobesedno same sebe v celoti.

Na eni strani imamo torej črpanje vedenjskih podatkov kot novo obliko akumulacije kapitala, na drugi strani pa se predvsem v t. i. *gig* ekonomiji (npr. Uber, AmazonMTurk) že uporablja algoritmično upravljanje, ko algoritmi brez človeškega nadzora dodeljujejo delovne naloge, nadzirajo, sledijo in upravljajo delavce, jih nagrajujejo, določajo plačilo glede na uspešnost ter celo odločajo, koga bodo odpustili. Algoritem namreč določi, kateremu delavcu se bo dodelilo delovno nalogo glede na njegovo uspešnost z namenom zagotavljanja najvišje hitrosti in učinkovitosti storitve (Duggan idr. 2020 (https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1748-8583.12258)). Tiranijo ure v tovarnah tako zamenja tiranija algoritmov.

Čeprav je država z ustavo zavezana, da zagotavlja pogoje za izvajanje obveznega izobraževalnega sistema, lahko ob pojavu epidemije opazujemo poglabljanje težnje po umikanju države ter prenašanje odgovornosti na posameznike in odpiranje vrat korporativnim interesom. Upravljanje s tveganji se namreč v neoliberalnem diskurzu prenaša z države in javnih institucij na posameznike in zasebne institucije, saj naj bi to spodbujalo individualno odgovornost, iniciativo in inovativnost, kar je ključno za konkurenčno poslovanje trgov. Kot primer odpiranja vrat korporativnim interesom lahko izpostavim promocijo uporabe Microsoftovih orodij v namene šolanja na daljavo ob popolni odsotnosti razprave o korporativni monopolizaciji nadzora nad učnim procesom, varovanju zasebnosti ter o tem, kaj se dogaja s podatki, ki se shranjujejo v oblaku. Poveden je že sam opis orodja Microsoft 365: gre namreč za »oblak za storilnost v službi in zasebnem življenju«. Zaznamo lahko torej spreminjanje razumevanja storilnosti ter odnosov med delom in prostim časom, službo in zasebnim življenjem, kjer se ločnice izrazito brišejo.

Starši so ob novem šolskem letu odgovorni za to, da v šolo prihajajo zgolj zdravi otroci, in bodo morali za morebitne okužbe v šolah krivdo iskati pri sebi. Tudi v primeru, da se pouk izvaja na daljavo, breme, kako ga v praksi uspešno izvesti, ponovno pade na posameznike – ravnatelje, učitelje, učence in njihove starše, ki pač nimajo enakih pogojev za delo od doma. O tem priča tudi anketa odprtega tipa, v kateri je sodelovalo 359 staršev, ter polstrukturirani intervjuji, ki sem jih izvedla v okviru podoktorske raziskave z naslovom *Družabni pomen delovnih opravil: Kako misliti delo v otroštvu*.

Ukrepi ob epidemiji spomladi so ključne družbene dejavnosti, kot so šolanje otrok, službene obveznosti, družinske obveznosti, delo in prosti čas, zaprli v sfero ožje družine in doma. Skupno gospodinjstvo je tako postalo prostor druženja, šolanja in dela. Kot nakazujejo spletna anketa in polstrukturirani intervjuji, je bila za številne družine izolacija dobrodošel odmik od togih urnikov. Epidemija je upočasnila življenje in ponudila izkušnjo bivanja brez hitenja in stresa, otroci so imeli več časa za družinske izlete v naravo, ustvarjanje, vključevanje v gospodinjska opravila in prosto igro. Po drugi strani so se starši, ki so delali od doma, znašli pred stresno reorganizacijo časa med delovnimi, družinskimi in šolskimi obveznostmi na domu:

»Ker oba z možem delava od doma, imava težave, saj se z otrokoma ne moreva ukvarjati med delom. Mlajši otrok je več na računalniku, igra igrice, pri čemer se že kažejo negativni učinki tega. Starejša deklica [11 let] ima manj strukturiran čas, manj dela za šolo in ima več časa za nepomembnosti. Tudi krožka v času epidemije ne obiskuje. Tako razvoj v vseh pogledih stagnira.«

Starši, ki so tudi med izolacijo delali zunaj doma, so poudarjali, da so bili otroci prepuščeni samim sebi, da so imeli manj »časa spremljati, kaj počnejo« ter da niso imeli časa za ukvarjanje z otroki in njihovim šolanjem. Nemogočemu usklajevanju službenih in šolskih obveznosti na domu je sledilo kronično pomanjkanje prostega časa in »časa zase«, o čemer priča naslednja izjava: »Živčni starši, ker ne moreš opravljati službe in šole in kuhanja in ... skupaj. Težka organizacija. Nemir«. Pri tem je večje breme padlo na matere in na enostarševske družine: »starši [še posebej mama/učiteljica ipd.] si težje vzamemo čas zase – za nič početi ali pa za službo, telesno aktivnost, kreativnost«. Tudi izsledki ankete *Življenje otrok v času epidemije novega koronavirusa* (https://public.flourish.studio/story/463626/) , ki jo je izvedel Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (IRSSV), so podobni: učencem so precej pogosteje kot očetje pri šolskih obveznostih pomagale mame. Razvidno pa je tudi, da so otrokom z boljšimi ocenami starši pomagali pogosteje oziroma več kot otrokom s slabšimi ocenami. Večina otrok, sploh starejših učencev in dijakov, je ocenjevala, da so za šolske obveznosti med poukom na daljavo porabili več časa kot ob pouku, ki se izvaja v učilnicah. Poleg tega je razvidno, da so otroci iz finančno šibkejših družin pogosteje ocenjevali, da za šolske obveznosti porabijo več časa kot učenci iz finančno bolje stoječih družin.

Moja raziskava nakazuje, da je bil pouk na daljavo pogosto vir prepirov, napetosti, stresa in pregovarjanja v družinskem življenju. Starši so navajali, da je usklajevanje dela in šolanja na domu naporno, posledično so le »površno prevzemali učiteljske vloge«. Finančno bolje stoječi starši si sicer tudi med epidemijo lahko privoščijo plačano pomoč pri varstvu in poučevanju otrok. Pri pouku na daljavo se s prenosom šolanja v zasebno sfero družine in s prenašanjem odgovornosti na posameznike v tovrstnih okoliščinah še potencirajo procesi poglabljanja družbene neenakosti med otroki glede na ekonomski, socialni in kulturni kapital družin, iz katerih izhajajo.

Starši so opažali tudi, da otroci pogrešajo družbo, zaznali so »pomanjkanje motivacije za opravljanje šolskih obveznosti«, »manjši interes dela za šolo«, »manj učenja«. Izpostavili so, da otroci za šolo »naredijo tisto, kar je nujno, ne utrjujejo snovi«. Tudi pogovori z otroki, ki sem jih izvajala v okviru podoktorske raziskave, pričajo, da so otroci med poukom na daljavo najbolj pogrešali prijatelje iz šole in krožke, ter da so se bolj vključevali v gospodinjska opravila doma (npr. kuhanje, peka). Med pozitivnimi vidiki so nekateri izpostavili, da so si lahko sami razporedili čas, ki so ga posvetili delu za šolo, tako na primer učenka 1. razreda: »*Mal sem učitelco, tud mal prjatlce* [pogrešala]*, drgač mi je blo pa tud fajn doma, ker nisem rabla it v šolo, lohk sem se šla kej ven igrat pa to. Ja pa sem si razporedila, v šoli pa ona razporedi, kaj moraš ti delat.*«

Toda po drugi strani je otrokom pogosto umanjkala razlaga nove snovi, kot je povedal učenec 3. razreda: »*Ni blo dobr k ane k ni glih dobr blo razložen, ona je sam napisala, ni pa ne vem, če je bla kakšna nova tema, jes sem težko razumu, bi lažje razumu, če bi bil v šoli.*«

Če pogledamo osebnosti učencev, so »zmagovalci« pouka na daljavo učenci z močno zmožnostjo pomnjenja, koncentracije, motivacije, hitrega sprejemanja, procesiranja in povezovanja informacij, kjer lahko sledimo spremenjenemu razumevanju učinkovitosti od produkcije k računalniškemu procesiranju informacij. S pojavom vplivnežev na področju izobraževanja na omrežjih TikTok in YouTube se tudi inovativnost in samopromocija izkažeta kot vrlini, ki posameznikom obljubljata, da lahko kot vplivneži na družbenih omrežjih celo zaslužijo s trženjem blagovnih znamk. Kot pomembne vrline so se pokazale tudi čustvena odpornost in duševna stabilnost ter zmožnost biti učinkovit v negotovih in stresnih situacijah,

ki jih bo v prihodnosti predvidoma vse več.

Kot so opozorili številni strokovni delavci s področja izobraževanja, pa so bili »poraženci« pouka na daljavo otroci iz najbolj ranljivih skupin: otroci s posebnimi potrebami, otroci priseljencev, otroci iz socialno ogroženih družin; pa tudi otroci s šibko notranjo motivacijo in slabo samoregulacijo, pri čemer niti lasten računalnik za samostojno delo ter hitra internetna povezava nista pomagala pri uspešnem šolanju na daljavo. To nakazuje tudi izkušnja učenke 6. razreda:

> ***»Ful mi je blo nadležno, sploh se mi ni dal delat in sem bla 'sam ne spet' in pol sem komej čakala na počitnce, mislm likovna pa tehnika sta bla v redu, ko si sam izdeloval, to mi gre dobr, drugo se mi pa ni dal delat. Men je blo tistga dost in pol sem vse sam neki površno naredila.«***

Če se vrnem k Foucaultu: šola se je v 18. stoletju uveljavila kot stroj za nadziranje, hierarhiziranje in nagrajevanje, ki je deloval skladno z nadzorom v delavnicah, kjer so ugotavljali »navzočnosti delavcev, njihovo prizadevnost, kakovost njihovega dela, primerjali delavce drugega z drugim, jih razvrščali po spretnosti in hitrosti« (Foucault 1984 (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/14647809)). Kot smo že povedali, lahko že danes ali v bližnji prihodnosti za nadzor, ocenjevanje, kaznovanje, discipliniranje in optimiziranje učencev uporabimo kar algoritme. Vendar algoritmi ne delujejo v korist ljudem, temveč v korist korporativnim in komercialnim interesom. Da je algoritmično upravljanje problematično, nakazuje primer, ko so v Veliki Britaniji zaključevanje ocen prepustili algoritmom. Izkazalo se je, da je velik delež dijakov, ki so dobili nižje ocene od pričakovanih, prihajal z javnih šol iz območij z nizko ekonomsko močjo, medtem ko pri dijakih zasebnih šol niso opazili razhajanja pri pričakovanih ocenah. Algoritmi so torej le še poglobili razlike med učenci glede na njihovo družbeno-ekonomsko ozadje. Ključno za razumevanje neoliberalne ideologije je njeno inherentno prepričanje, da je neenakost naravno stanje družbe ter da je ta nujno potrebna za konkurenčnost in učinkovito delovanje trga. To je kontekst, v katerem diskurz družbene pravičnosti in enakosti zamenja diskurz osebne odgovornosti. Ker sistem za svoje delovanje potrebuje neenakost, s tem ne le poglablja že obstoječe neenakosti, temveč celo odpira možnost za nastanek novih.

Med epidemijo lahko opazujemo, kako biopolitika (https://ars.rtvslo.si/2016/05/michel-foucault-rojstvo-biopolitike/) deluje skozi varnostne mehanizme. V želji, da bi ob soočenju z grožnjo zagotovila varnost prebivalstva, v resnici pa ohranila ekonomski sistem, ki temelji na povečevanju dobičkov in se trenutno seli v digitalni svet, oblast spodbuja obsežno mrežo nadzornih tehnologij in praks. Kot ugotavlja komunikologinja Majia Holmer Nadesan (2010) (https://www.palgrave.com/gp/book/9780230613218) , so otroci v jedru diskurza varnosti in skrbi za zdravje celotnega prebivalstva, saj so vedno v središču procesa »normaliziranja družbe«. Gre za proces, skozi katerega na novo nastale norme zdravja, obnašanja, manir, čustvovanja in družbenosti postanejo splošno sprejete, obenem pa so otroci v neoliberalnem diskurzu razumljeni kot človeški kapital. Država vlaga v njihovo izobrazbo in zdravje z namenom, da oblikuje prihodnje rodove po svojih potrebah ter si zagotovi, da bodo, ko odrastejo, prispevali v državne finance.

Zdi se, da prebivalstvo pri nas na splošno ni naklonjeno pouku na daljavo. Da so otroci med epidemijo več časa preživeli na spletu, je bilo tudi v moji raziskavi precej pogosteje omenjeno med negativnimi vidiki, na primer: »otrok se ne druži z vrstniki, socialno življenje poteka prek zaslonov« ter »preveč časa smo na internetu«. Prav druženje in fizični stik sta bila najpogosteje poudarjena kot nenadomestljiva z virtualnimi nadomestki. Nekateri starši so poudarili, da so tudi otroci »sami ugotovili, da *Skype*, *Zoom* in telefon niso nadomestilo za druženje v živo«. Kot se ni zgodilo čez noč, temveč je trajalo več generacij, da so ljudje družbeno ureditev, osnovano na produktivnem delu, sprejeli kot nekaj samoumevnega, smo trenutno šele na začetku procesa, ki proizvaja specifične oblike individualnosti in družbenosti v skladu s potrebami spreminjajočega se ekonomskega sistema. Ta akumulacijo kapitala seli v digitalni svet, kjer ga ne poganja več človeška delovna sila, temveč najbolj intimni vidiki človekove izkušnje. Hkrati pa se z algoritmičnim upravljanjem vzpostavljajo nove oblike nadzorovanja ljudi, merjenja njihove koristnosti in učinkovitosti ter discipliniranja. Če pouk na daljavo razumemo kot tekmovanje, v katerem slavimo zmagovalce, s tem nedvomno ustvarjamo tudi poražence. Toda čeprav neoliberalna ideologija *ustvarja* poražence, hkrati nanje *prenaša odgovornost* za poraz.